

Gevaarlijke kinderen - kinderen in gevaar; De justitiële kindbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960-1995

Mieke Komen

Bespreking door Chris G.T.M. Leonards

In haar studie doet Mieke Komen verslag van haar onderzoek naar vier belangrijke thema's uit de Nederlandse justitiële kindbescherming in het recente verleden. Kinderverwaarlozing, kindermishandeling, incest en jeugdcriminaliteit brengt zij voor de periode 1960-1995 in kaart aan de hand van 206 dossiers van de rechtbank in Dordrecht over ondertoezichtstellingen, ontheffingen en ontzettingen uit de ouderlijke macht, maatregelen van jeugd-tbr en plaatsing in een inrichting voor buitengewone behandeling. Elk hoofdstuk over een van die thema's begint met een bespreking van de relevante literatuur om vervolgens in een deanalyse van het dossiermateriaal, 'constanten en veranderingen' in aard en aanpak van het probleem tussen 1960 en 1995 te bespreken. Aan de vier thematische hoofdstukken gaan een theoretische en onderzoektechnische inleiding en een historisch hoofdstuk vooraf. In een conclusie worden tenslotte 'macht en onmacht in de justitiële kindbescherming' naar de tweeslag constanten en veranderingen geëvalueerd.

Met De Swaan als promotor en De Regt als co-promotor is het niet vreemd dat Elias' civilisatie- en Foucaults disciplineringsthese een belangrijk deel uitmaken van het theoretisch perspectief dat in hoofdstuk 1 uiteengezet wordt. Ook de gesuggereerde brugfunctie van De Rooy's concept beschavingsoffensief tussen die beide perspectieven is niet opmerkelijk. Interessant is dat Mieke Komen daarnaast ook een taai vooruitgangsgeloof constateert bij de deskundigen op het gebied van jeugdrecht en jeugdbescherming; zozeer, dat zij dit als derde, afzonderlijk ordeningsprincipe hanteert. Aan de hand van deze drie perspectieven schetst de auteur enkele veronderstellingen in de literatuur die zij door een analyse van kindbeschermingsdossiers empirisch wil toetsen.

De groei van de niet-justitiële jeugdhulpverlening in de jaren zestig en zeventig ziet zij dikwijls met het disciplineringsperspectief verbonden, doordat de 'ongedwongen' hulpverlening door 'psy'-deskundigen directe dwang door justitie overbodig zou hebben gemaakt. Anderzijds worden voor de verklaring van de toename van het aantal pupillen vanaf de jaren tachtig volgens de schrijfster juist verschillende vooruitgangsthesen gehanteerd. Hoe en waarom wordt op dit punt niet geheel duidelijk. Komen constateert namelijk dat ook voor die toename het disciplineringsperspectief van Lasch een theoretisch fundament kan bieden: meer opvoedingsonzekerheid - als direct gevolg van de 'kolonisering' van het privéleven - zou in deze lijn tot uitbreiding van het professionele hulpaanbod geleid hebben. In de geest van het civilisatieperspectief wijst Komen er tenslotte op dat er steeds hogere eisen aan zelfbeheersing van mensen gesteld worden. In de huidige tijd zou dat tot uitdrukking komen in verminderde tolerantie bij leden van het 'justitiële complex' ten aanzien van antisociaal gedrag bij jongeren en ouders: van een overmaat aan tolerantie naar 'zero tolerance' dus. Voor wie die internalisering van controle moeilijk of ongewoon is - dikwijls wordt in de literatuur dan naar de allochtone jongeren gewezen die zoiets nooit geleerd zouden hebben - leidt de verzwakking van externe controlemechanismen tot wetsovertreding en dergelijke, zo althans luidt de veronderstelling en theoretische onderbouwing in de literatuur.

Met deze vragen en thesen is Mieke Komen haar dossieronderzoek begonnen, waarvan zij in het

eerste hoofdstuk op prijzenswaardige manier de bewerkingsmethoden, reikwijdte en beperkingen bespreekt. Er is daarbij sprake van zogenaamd 'intensief', dus kwalitatief onderzoek, waarmee zij het al beschikbare cijfermateriaal over kinderbeschermingszaken en jeugdcriminaliteit in een meer betekenisvolle context wil plaatsen.

Het tweede hoofdstuk, over de geschiedenis van de justitiële kinderbescherming, is wat smal van opzet. Naast de justitiële kinderbescherming zou het immers ook de historische wortels van bestraffing en zorg voor jeugdige criminelen moeten verhalen, om tenminste voldoende fundament voor het deelonderzoek naar veranderingen in aard en aanpak van jeugdcriminaliteit te kunnen geven. Welnu, het gaat hier eigenlijk vooral over de ontwikkelingen vanaf de kindwetten van 1901/05, met slechts een enkele verwijzing naar particuliere, negentiende eeuwse zorginitiatieven voor niet-criminele kinderen. Die vroege (staats)zorg voor criminele kinderen in jeugdgevangenissen en opvoedingsgestichten komt niet ter sprake. Dat is opmerkelijk omdat juist daar de paradigmatische overgang in het denken in termen van 'gevaarlijke kinderen' naar 'kinderen in gevaar' - nota bene de titel van Komens boek - plaatsgevonden heeft en tot de omvangrijke wereld van pedagogisch toezicht in onze eeuw aanleiding heeft gegeven, waarvan de (justitiële) kinderbescherming slechts een klein deel vormt. In de daarop volgende hoofdstukken over verwaarlozing, mishandeling, incest en criminaliteit is Komen meer in haar element.

Hoofdstuk 3 besteedt zowel aandacht aan de materiële als emotionele kinderverwaarlozing. Opvallende aspecten zijn hier de relativiteit van armoede door de tijd heen, de toename van affectieve relaties tussen gezinsleden en de proliferatie van verwaarlozing over meer dan alleen de onderste lagen van de maatschappij. De materiële verwaarlozing blijkt door de decennia heen niet sterk in kwantiteit te variëren, wel in kwaliteit doordat bijvoorbeeld het gemiddelde huisvestingsniveau sterk is verbeterd. Emotionele verwaarlozing blijkt te evolueren van eenvoudigweg te weinig toezicht naar gebrek aan emotionele diepgang in de band tussen ouders en kinderen.

Kindermishandeling wordt in de loop van de door Komen onderzochte periode een taboe. Zij constateert in hoofdstuk 4 dan ook een generale ontwikkeling van openlijke toepassing van lijfstraffen door ouders in de jaren zestig naar een enkele, ongemakkelijke, 'gedoseerde' klap in de latere perioden. Toenemende civilisering en taboeïsering van fysiek geweld in de westerse samenleving zouden hieraan ten grondslag liggen, maar ook de emancipatie van kinderen en vrouwen kunnen volgens Komen een bijdrage aan de afname van dit geweld geleverd hebben. Verontrustend is de constatering dat hulpverleners juist de ernstige geweldpleging lang laten voortbestaan. Emancipatie van de ouders in de hulpverleningswereld en 'beschaafde' terughoudendheid van die zelfde hulpverleners liggen hieraan ten grondslag, zo lijken de dossiers uit te wijzen.

Bij incest, het deelonderzoek dat in hoofdstuk 5 centraal staat, concludeert Komen enerzijds een toegenomen alertheid voor seksueel misbruik van kinderen door de bestudeerde periode heen, die vooral door de feministische invloed vanaf de jaren zeventig bewerkstelligd zou zijn. Meer rapportage van incestgevallen en aandacht voor seksueel misbruik in algemene zin hebben anderzijds naar onze huidige tijd niet tot vaker of harder optreden van kinderbeschermers geleid, blijkt hier opnieuw de opmerkelijke constatering op basis van de Dordtse dossiers.

De bestrijding van jeugdcriminaliteit - belangrijkste *incentive* voor de kindervetgeving in onze eeuw - is natuurlijk de lakmoesproef van de kindbescherming. De in hoofdstuk 6 geconstateerde ontwikkelingen stemmen wat dat aangaat niet vrolijk. Tussen '60 en '80 steeg jeugdcriminaliteit met 64%, in de jaren '80-'95 met 33%. Die relatieve afname van de groei spoort echter geenszins met de toegenomen maatschappelijke aandacht voor het fenomeen en wordt verder gerelativeerd door interveniërende factoren als delictdefinitie, aangiftebereidheid en dergelijke. Niettemin, constateert Komen, heeft er een reële stijging van met name gewelddelicten plaatsgevonden, valt het op dat meer meisjes dit soort delicten begaan en dat allochtone jongeren oververtegenwoordigd zijn. Verzwakking van externe controle wordt in de literatuur als belangrijkste boosdoener aangewezen voor een grotere jeugdparticipatie in de misdaad. Daarnaast liggen er ook steeds meer 'stelenswaardige' goederen voor het grijpen, hetgeen die stijging weer enigszins kan relativiseren. Uit de dossiers bleek een vermindering van externe controle op het gedrag van jeugdigen en door de tijd minder hard ingrijpen en minder krachtige bestraffing voor bepaalde delicten. Komen vindt dat ouders en hulpverleners eerder moeten reageren op probleemgedrag en constateert dat de afname van externe dwang niet gepaard is gegaan aan toegenomen zelfcontrole bij de jongeren, terwijl in de figuratiesociologische theorie over bevels- en onderhandelingshuishouding wel van die toegenomen zelfcontrole wordt uitgegaan.

In haar slothoofdstuk stelt Komen zich de vraag of in de literatuur geschetste tendensen op het gebied van de justitiële kindbescherming nu door het specifieke Dordtse materiaal bevestigd of genuanceerd worden. Dat levert een aantal interessante gezichtspunten op. Zo maakt Komen aannemelijk dat de jeugdbeschermingsproblematiek niet in de volle breedte verzaagd is. De problematiek van kindermishandeling en verwaarlozing is vandaag de dag niet wezenlijk anders of zwaarder dan in voorafgaande decennia. Bij jeugdcriminaliteit ligt dat anders: die is naar aard en omvang sterk veranderd in de richting van meer, ernstige vermogens- en geweldsdelicten - een boude bewering, want Komen heeft de strafrechtelijke sancties niet bestudeerd. Ten aanzien van toegenomen ouderlijke opvoedingsonzekerheid - al dan niet veroorzaakt door het 'geweld' van professionele opvoeders en opvoedingsondersteuners - is Komens conclusie minder trefzeker. Ze constateert beide uitersten: enerzijds meer ouderlijke zeggenschap in de onderhandelingen met beroepsopvoeders, anderzijds totale onderwerping aan de wil van hun kinderen. Komen vraagt zich terecht af of dit eigenlijk wel indicaties van opvoedings(on)zekerheid zijn. Op de vraag of de tolerantie voor afwijkend gedrag in de loop der jaren verminderd is antwoordt Komen bevestigend: er worden meer eisen aan ouders en jongeren gesteld; wie toch al kwetsbaar is door gebrekkige opleiding, armoede, slechte gezondheid en dergelijke loopt een steeds grotere kans de fout in te gaan. Diezelfde sociaal-economische omstandigheden acht Komen ook van grotere invloed op het vaker voorkomen van geweld bij allochtone jongeren dan hun buitenlandse afkomst: allochtonen zijn oververtegenwoordigd in de maatschappelijke achterhoede, zo constateert zij. Tenslotte spreekt Komen de verzuchting uit dat een keer genomen maatregelen ook ten uitvoer moeten worden gelegd. Dat het niet zo kan zijn dat weglomen of zich onttrekken aan behandeling tot beëindiging van een maatregel kan leiden. Zij pleit daarentegen juist voor verlenging van de maatregel om effect(iviteit) te verzekeren. Niet ingewijden geeft deze gedocumenteerde hartenkreet een bijzonder ongemakkelijk gevoel over de rol van de justitiële kindbescherming als 'de sterke arm die niet slaat'.

Juist in deze confronterende rol is Komens boek sterk en de gekozen opzet effectief. Door de algemene inzichten met de specifieke gegevens uit de Dordtse dossiers te vergelijken stelt zij veel aspecten opnieuw - en terecht - ter discussie. Soms wil zij wel erg veel verbindingslijnen tegelijk vasthouden en voor het voetlicht brengen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de kruisverwijzingen in het slothoofdstuk, maar dat doet niet af aan het belang van dit 'intensief' kwalitatief onderzoek voor wie in de problematiek geïnteresseerd of in het werkveld betrokken is.

© Pedagogiek, jaargang 20 nr. 3, september 2000, ISSN 1567-7109